

AZƏRBAYCAN DİLİ DƏRSLƏRİNDƏ FƏNDAXİLİ İNTEQRASIYA

Təlim prosesində müxtəlif inteqrasiya üsullarından istifadə etmədən heç bir fənnin tədrisində istənilən nəticəni əldə etmək mümkün deyil. Belə ki, təlimin stimullaşdırılmasında, şagird fəallığının və təxəyyülünün inkişafının təmin edilməsində, nəzərdə tutulan məzmunun şüurlu və ətraflı mənimsədilməsi və şagirdlərin elmi dünyagörüşünün formalaşdırılmasında inteqrasiyanın rolu əvəzolunmazdır.

Müxtəlif fənlər üzrə aparılan inteqrasiya məzmun baxımından uyğun gələn standartlar üzrə aparılmalıdır. Müəllim inteqrasiyanı mövzuya uyğun seçməlidir. Bu, dəqiq düşünülmüş şəkildə olmalıdır. Seçilən inteqrasiya yeni mövzunun mənimsədilməsində əhəmiyyət kəsb etməlidir. İnteqrasiya olunan mövzu sanki şagirdə nəyi isə xatırlatmalıdır ki, o yeni dərsi öyrənərkən bundan faydalansın. Əgər hər dərs və ya mövzu yeni olsa, hər dəfə yeni informasiyaların öyrənilməsi nəticəsində şagirdin mənimsəmə qabiliyyəti zəifləyər. Buna görə də inteqrasiya köhnə biliklərə əsaslanmalı, yeni biliklər köhnə bilik arasında əlaqə yaratmalıdır(4, 79).

Təlim prosesində inteqrasiya zamanı əsas rolu oynayan şəxs müəllimdir. Burada müəllimin üzərinə xüsusi öhdəliklər düşür. Müəllim cəmiyyətdə keçmişdən günümüzdə qədər sayılıb-seçilən insanlardan olub. Bu gün müəllimlər cəmiyyətdə özlərinə layiq yerlərini alıblar. Müəllimlər öz vəzifələrinin çətinliyini, məsuliyyətini, müqəddəsliyini dərk edir və gələcək nəslin cavabdehliyini çiyinləri üstündə daşımağa imza ataraq bu yolda heç bir çətinlikdən qorxmayan, zəhməti, fədakarlığı hesabına özünə inanan insanlardır.

İnteqrasiyanın tətbiq olunduğu fənlərdən biri də orta məktəbdə tədris olunan **Azərbaycan dili** fənnidir. Azərbaycan dili fənni daha çox ibtidai siniflərdə integrativ fənn kimi nəzərdə tutulur. Fənnin istinad etdiyi bədii və elmi- kütləvi mətnlər şagirdlərin nitq bacarıqlarının inkişafına, dünyagörüşlərinin zənginləşməsinə, dilin daxili quruluşunu əks etdirən sadə qaydalara yiyələnməyə, xalqımızın tarixinin ən önəmli səhifələrini, əxlaqi mənəvi dəyərlərini, adət-ənənələrini öyrənməyə xidmət edir. Buna görə də ibtidai siniflər üçün hazırlanmış Azərbaycan dili dərsliklərində mətn nümunələri üzərində iş, mətnləri təhlil etmək həm də dilə aid fakt və hadisələrin mənimsənilməsi işinə yardım edir. Mətnin məzmun və ideyası üzərində aparılan təhlil onun quruluş elementlərini təşkil edən abzas, cümlə və söz üzərində işlə tamamlanır. Şagirdin düzgün, axıcı, şüurlu və ifadəli oxu bacarıqları mətni təşkil edən dil vahidlərinin məntiqi və qrammatik əlaqəsinin dərk yolu ilə möhkəmlənərək formalaşır. Fikrimizcə, bu da öz növbəsində, daha çətin sayılan yazı bacarığı və lingvistik təfəkkürün inkişaf etdirilməsi üçün zəmin yaradır.

Ümumiyyətlə, Azərbaycan dili dərsliklərinə qoyulan əsas şərtlərdən biri də budur: mətnlər mövzuya uyğun olaraq elə seçilməlidir ki, təbiət və cəmiyyətə aid ən aktual məsələləri özündə əks etdirərək şagirdlərin bədii-estetik zövqünün inkişafı və ətraf aləm haqqında məlumatlarının genişlənməsinə nail olunsun. Bu da əslində, dolayısı yolla inteqrasiyaya gətirib çıxarır(3, 24).

Azərbaycan dili təlimində dərsə verilən tələblərlə bağlı müəllimlərin qarşısında bir sıra mühüm vəzifələr durur. Müəllimlər Azərbaycan dilinin tədrisi zamanı metodların təkmilləşdirilməsi və dərsə verilən tələblərin həyata keçirilməsi üçün bütün üsullardan və imkanlardan istifadə etməlidirlər. Onlar Azərbaycan dilinin dərinədən və hərtərəfli mənimsənilməsinə xüsusi diqqət yetirməli, təlimin ən uyğun metod və üsullarından yaradıcı şəkildə istifadə edərək qarşıda duran əsas məqsədə çatmağa nail olmalıdırlar. Həmin məqsədə çatmaq üçün isə şagirdin yaradıcı

təxəyyülünün inkişafı və fəaliyyəti üçün müxtəlif metodlardan istifadə edilir. Müasir təlim prosesində tətbiq olunan bu metodlardan biri də **inteqrasiya**dır.

Azərbaycan dili dərslərində inteqrasiyanın iki formasından istifadə etmək zəruri hesab olunur:

- 1) *fəndaxili inteqrasiya (fəndaxili əlaqə)*
- 2) *fənlərarası inteqrasiya (fənlərarası əlaqə)*

Bildiyimiz kimi, fəndaxili inteqrasiya eyni fənn daxilində müxtəlif mövzuların (yeni mövzunun keçmiş mövzu ilə) əlaqələndirilməsidir. Fəndaxili inteqrasiyada həm eyni sinifdə bir dərslə ili müddətində keçilən, həm də müxtəlif siniflərdə - əvvəlki illərdə də öyrənilən mövzular əlaqələndirilir. Buna mövzulararası inteqrasiya demək olar. Mövzulararası inteqrasiya şagirdin keçmiş biliklərini xatırlamasına, onları yeni biliklə əlaqələndirərək möhkəmləndirməsinə, yeni biliyi daha tez və asan mənimsəməsinə və gələcəkdə öyrənəcəyi mövzularla əlaqədar olaraq yaradıcı təfəkkürünü inkişaf etdirməsinə gətirib çıxarır. Buna görə də orta məktəbdə Azərbaycan dili fənninin tədrisində inteqrasiya məsələsinə xüsusi yer ayrılır. Xüsusən, Azərbaycan dili fənninin tədrisini fəndaxili inteqrasiyasız təsəvvür etmək mümkün deyil.

Orta məktəbdə Azərbaycan dili proqramı aşağıdakı kimi müəyyən olunmuşdur:

- V sinif – fonetika, leksikologiya, söz yaradıcılığı
- VI-VII siniflər – morfologiya
- VIII-IX siniflər – sintaksis
- X sinif – nitq mədəniyyəti
- XI sinif – üslubiyyat

Müxtəlif siniflərdə öyrənilən bu dil faktlarının bir-biri ilə əlaqələndirilməsi baxımından fəndaxili inteqrasiya böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycan dili tədrisinin metodikası sahəsində öz elmi araşdırmaları ilə tanınan görkəmli dilçi və metodistlərdən A.Abdullayev, Ə.Əfəndizadə, Y.Kərimov, B.Əhmədov, H.Balıyev və başqaları tədqiqatlarında fəndaxili inteqrasiyaya dair bir sıra məsələlərdən bəhs etmişlər. Onların araşdırmaları daha çox fəndaxili inteqrasiyanın müxtəlif bölmə və mövzuların tədrisində tətbiq olunma formaları haqqındadır.

Milli kurikulumda fəndaxili və fənlərarası inteqrasiyaya xüsusi önəm verilir və bu problem Metodika elminin də əsas diqqətə aldığı məsələlərdən biridir. Fəndaxili əlaqə, demək olar ki, bütün fənlərə aid ola bildiyi üçün bu bərdə çox elmi araşdırmalar aparılmışdır.

Dilçi alim, professor Ağaməmməd Abdullayev “*Orta məktəbdə Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası*” kitabında fəndaxili əlaqənin izahını verir. Kitabın “*Azərbaycan dili dərslərinə verilən müasir tələblər*” adlı bölməsinin tərkibində fəndaxili əlaqə haqqında geniş məlumat verir. Metodist alim müasir dərslə verilən tələbləri aşağıdakı kimi qruplaşdırır:

- 1) Azərbaycan dili dərslərinin ideya-elmi səviyyəsini yüksəltmək;
- 2) Fənlərarası əlaqəyə diqqəti artırmaq;
- 3) Fəndaxili əlaqədən istifadə etməyə dair;
- 4) Dərsdə şagirdlərin idrak fəaliyyətini və müstəqilliyini artırmaq (1, 84).

Müəllif bütün bu tələbləri geniş izah edərək məsələyə açıqlıq gətirir. O qeyd edir ki, müəllimlərin qarşısında duran ən əsas vəzifələrdən biri də fəndaxili əlaqə yaratmaqdır. A.Abdullayev belə əlaqənin iki formada olduğunu qeyd edir:

- a) *mövzulararası əlaqə*
- b) *bəhslərarası əlaqə*

Metodistin bu tədqiqatı keçən əsrin ikinci yarısına aiddir, lakin o, öz aktuallığını indi də qoruyub saxlayır. Müasir dövrümüzdə yazılan metodika ilə bağlı əsərlərdə də alimin fikirlərinə istinad edilir və bu fikirlər əsasında yeni metodiki əsərlər yazılır.

Digər metodist, professor Həsən Balıyev də “*Orta məktəbdə Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası*” adlı metodik əsərində A.Abdullayevin fikirlərinə istinad etmişdir. Həsən Balıyev “*Müasir dövrdə Azərbaycan dili dərslərinə verilən başlıca tələblər*” kitabında fəndaxili əlaqə haqqında danışır. A.Abdullayevin müasir dərslə verilən tələblərlə bağlı bölgüsünü təkmilləşdirərək buraya iki mühüm tələb əlavə edir. Bu tələblər aşağıdakılardır:

- 1) *Azərbaycan dili dərslərində elmlilik prinsipinin gözlənilməsi, dərslə yüksək elmiliyinin təmin olunması;*

2) Azərbaycan dili dərslərində əyani və texniki vasitələrin imkanlarından geniş istifadəyə nail olmaq.

Müəllif elmlilik prinsipinin tələblərindən biri kimi fəndaxili əlaqədən istifadə etməyi məsləhət görmüşdür. *“Elmlilik prinsipinin gözlənilməsinə kömək edən tələblərdən biri də fəndaxili əlaqənin bütün imkanlarından dərstdə məharətlə istifadə etməkdir. Fəndaxili əlaqənin təmin edilməsi, bir tərəfdən, elmlilik tələbini tamamlayır, digər tərəfdən, şagirdin biliyini sistemləşdirir, bütövləşdirir. Eyni zamanda, hər hansı mövzunun daha şüurlu və yaradıcılıqla mənimsənilməsinə təmin edir”* (2, 28).

Bundan başqa, müəllif fəndaxili əlaqə haqqında yanlış bilinənə aydınlıq gətirir ki, fəndaxili əlaqəni bugünkü dərslə dünənki dərslərin əlaqəsi kimi başa düşürlər, amma bu həmişə belə olmur. *“Əlaqə dedikdə müəyyən oxşarlığı olan mövzuların qarşılaşdırılması, tutuşdurulması nəzərdə tutulmalıdır. Müəllim keçəcəyi mövzunu hansı mövzu ilə əlaqələndirməli olacağını əvvəlcədən müəyyənləşdirdiyi kimi, hansı mövzu üçün zəmin yaradacağını da əvvəlcədən müəyyənləşdirməlidir”* (2, 28).

Fəndaxili əlaqə mövzusu başqa tədqiqatçılar tərəfindən də araşdırılaraq müxtəlif və əhatəli şərhlər verilmişdir. Lakiniki müəllifin – A.Abdullayev və H.Balıyevin fikirləri fəndaxili inteqrasiya məsələsində təməl rol oynayır. Hal-hazırda da bu mövzu ətrafında araşdırmalar aparılır.

Fəndaxili inteqrasiya bir çox elm sahəsində tətbiq olunsada, Azərbaycan dili dərslərində qrammatik qaydalardan asılı olaraq daha çox əlaqələndirmələr aparılır. Şagirdlərin hər öyrəndiyi yeni bilik köhnə biliklərlə, əvvəlki mövzularla bu və ya digər dərəcədə uzlaşdırılır. Bu da təlim prosesində biliklərin qavranılması üçün həm asanlaşdırır, həm möhkəm əsas yaradır. Hər bir müəllim dərslərində inteqrasiyaya, xüsusilə də, fəndaxili növünə mütləq yer verməlidir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Abdullayev A. Orta məktəbdə Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası. Bakı: Maarif, 1978, 280 s.
2. Balıyev H. Orta məktəbdə Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası. Bakı: ADPU, 2003, 426 s.
3. Hacıyev A. Ümumtəhsil məktəblərində Azərbaycan dili təliminin məzmunca işlənilmə məsələləri. Bakı: Kurikulum jurnalı. 2014, №3, 152 s.
4. Məcidova L. Dərslərimdə inteqrasiyanı necə yaradıram. Bakı: Kurikulum jurnalı. 2010, №3, 151 s.

XÜLASƏ

Məqalədə təlim prosesində inteqrasiyadan istifadə yolları araşdırılır. Məqalədə deyilir ki, fəndaxili inteqrasiya şagirdin keçmiş biliklərini xatırlamasına, onları yeni biliklə əlaqələndirərək möhkəmləndirməsinə, yeni biliyi daha tez və asan mənimsəməsinə kömək edən metodiki üsuldur. Məqalədə Azərbaycan dili dərslərində istifadə olunan fəndaxili inteqrasiyadan bəhs edilir, inteqrasiyanın növləri göstərilir, bu barədə müxtəlif metodistlərin fikirləri verilir.

Açar sözlər: inteqrasiya, təlim, müəllim, fəndaxili inteqrasiya, fənlərarası inteqrasiya, orta məktəb dərsləkləri, idraki fəaliyyət, şagirdin fəallığı

Rəyçi: *prof.M.Ə.Abdullayeva*